

Köziratok a katolikus egyházi levéltárakban – tapasztalatok, problématerkép

(Előadás-vázlat, MELTE vándorgyűlés, Pannonhalma, 2021.06.29.)

Lakatos Andor levéltárvezető, KFL)

2021 május-júniusában húsz katolikus (köztük három görögkatolikus) fenntartású egyházi levéltár munkatársaival leveleztünk a nyilvános magánlevéltárakba kerülő köziratok helyzetéről. A fő kérdés az volt, hogy megjelentek-e már a levéltárakban az 1990 utáni, közfeladatot ellátó egyházi intézmények (főként iskolák, szociális otthonok) iratai, ill. végeznek-e ezzel kapcsolatos feladatokat a levéltári munka során, milyen tapasztalatok vannak és milyen teendők merülnek fel a jövőre vonatkozóan?

Átvett köziratok

A válaszokból megállapítható, hogy az intézmények kisebb részében (7/20), átlagosan kb. minden harmadik levéltárban történt közirat-átvétel az utóbbi években. Az átvételeket több alkalommal az iratképző intézmények megszűnése eredményezte (így „találták meg” vele a levéltárat), és általában elmondható, hogy az átvett köziratok mennyisége nem volt jelentős. Összességében kb. 50-60 ifm került be a raktárainkba, melynek 80%-a két levéltárhoz köthető, vagyis az eddig előfordult iratátvételek nagyobb része töredékes volt, és kivételes esetben került rá sor (pl. az említett intézmény-megszűnések alkalmával, nyilvánvalóan szükség-helyzetben). Átadóként összesen 11 általános- és középiskolát, három szociális otthont, valamint egy-egy hittudományi főiskolát és kollégiumot említettek. Egy esetben a megyei közlevéltár adta tovább az időközben egyházi fenntartásúvá vált intézmény iratainak megfelelő (leválogatott, rendezett) részét.

Szervellenőrzés

A 20 intézményből összesen négy helyről jeleztek szervellenőrzést, de ott is csak egy-két alkalommal volt rá példa, vagyis az eddig történtek lényegében első próbálkozásoknak tekinthetők. Az egyházi levéltárak és a közfeladatot ellátó szervek kapcsolata egyelőre minimális, nincs információ az irattárakban lévő anyagok mennyiségéről és állapotáról, a begyűjtési munka többek között ezért sem történhet még tervszerűen. Több helyről jelezték, hogy a levéltárosoknak elegendő ideje-energiája sem volna az ellenőrzési munkára, figyelembe véve, hogy gyakran a plébániákon is ellátnak kinti feladatokat (ott pl. iratbeszállítást, digitalizálási munkát végeznek).

A kapcsolatok felvételét egyébként a járványos időszak is hátráltatta, néhány levéltárnál jelezték, hogy benne volt feladatként a munkatervekben, de a végrehajtást a COVID korlátozások ellehetlenítették.

Szervjegyzékek

7 helyről írták, hogy összeállítottak már szervjegyzéket (elsősorban ott, ahol már iratátvétel ügyében is megkeresték őket), és számos helyen a közeljövőben látnak hozzá ehhez a munkához. A levéltárak többsége szembesült azzal, hogy össze kell gyűjteni a fenntartók közfeladatot ellátó intézményi listáját ahhoz, hogy a jövőben megfelelő fenntartói döntések születessenek, és megindulhasson az érdemi egyeztetés-munka. A jegyzékekhez szükséges alap információk a fenntartó egyházmegyék és szerzetesrendek évkönyveiben, sematizmusában, ill. az intézményi honlapokon megvannak, de érdemes lesz az eredményt összevetni más országos, központi nyilvántartásokkal, mert lehetnek eltérések-meglepetések

is. (Ehhez a vizsgálathoz hasznos lehet pl. a katolikus iskolák esetében a Katolikus Pedagógiai Intézet honlapja, a www.katped.hu címen.) Fontos lehet az egyes intézmények esetében, hogy vajon újonnan alapított, vagy korábban is működő, átvett intézmények-e, s ennek megfelelően szükséges lehet az esetleges előzményekről a területileg illetékes közlevéltárban is tájékozódni.

A meglévő jegyzékek alapján a szervek átlagos száma egy-egy levéltár esetében 10-20 között mozog, de előfordulhatnak ennél kisebb, ill. nagyobb számok is, és kérdéses, hogy ide sorolják-e az egyházi háttérű, de alapítványi működtetésű intézményeket (egyelőre általában nem jelennek meg). Szintén kérdés a Papi Otthonok (mint szociális otthonok) vagy Szemináriumok (Hittudományi Főiskolák) iratainak visszamenőleges megítélése, ezek a rendszerváltás előtti időszakban is működhetek, köziratnak minősül-e az állományuk, ill. annak egy része? Az 1990 előtt is működő egyházi gimnáziumok esetében világos, hogy igen, s azok iratait általában következetesen gyűjtik az illetékes rendi levéltárak (általában ezeken a helyeken van régebbi, „bejártott” kapcsolat az iratképzőkkel).

Fenntartói döntés

Írásba foglalt, határozott döntést az fenntartók egyelőre nem fogalmaztak meg arról, hogy saját levéltáraikra bízzák intézményeik köziratainak megőrzését. Egy-két levéltárból viszont jelezték, hogy a munkaköri leírásokba, ill. egy esetben a levéltár alapító okiratába is bekerült az ezzel kapcsolatos tevékenység, és van, ahol már régebb óta létezik-működik az intézményes kapcsolat (ld. fentebb említett, rendszerváltás előtt is működő rendi gimnáziumok és levéltárak esetében). A levéltárosok úgy érzékelik, hogy szinte mindenütt megvan a gyűjtési szándék, a „ráutaló magatartás” szóban jellemző, vagyis általában elmondható, hogy a katolikus egyházi levéltár-fenntartók szándéka szerint, előbb-utóbb a közfeladatot ellátó intézményeik iratai is saját levéltáraikba kerülnek. Ennek a szándéknak az írásba foglalása hasznos volna a levéltárak-levéltárosok számára, hiszen ilyen dokumentumok hiányában nehezebb a szükséges egyeztetést megkezdeni. Előfordulhat, hogy az érintettek (közfeladatot ellátó intézmények, nyilvános magánlevéltárak, közlevéltárak) egymás kezdeményezésére várnak, miközben a leghatékonyabban a fenntartói döntés és annak világos jelzése tudná összekötni őket. A szükséges teendők tervezéséhez-végzéséhez az is fontos volna, hogy a kapcsolódó feladatok-tevékenységek megjelenjenek az egyes levéltárak működési szabályzataiban (szmsz, munkaköri leírások), erre eddig csak elvétve volt kísérlet, példa.

Levéltáros szakmai egyeztetések

Az Országos Katolikus Gyűjteményi Központban (OKGYK) történt levéltáros szakmai egyeztetések eredményeként, 2019-ben készült el egy iratkezelési mintaszabályzat (és annak mellékleteként egy irattári terv) a katolikus iskolák számára. A szabályzatot az OKGYK két évvel ezelőtt levéltári és pedagógiai intézmények számára is terjeszteni próbálta, de tapasztalataink szerint mégsem jutott el mindenhová, még a levéltárosok között sem általánosan ismert. Van olyan levéltár, ahol már használták a szervekkel történt kapcsolatfelvétel során, de a szabályzatok jelenleg sokfélék, alkalmazásuk alapvetően a fenntartók, ill. az egyes intézmények hatásköre. A fentebb említett mintaszabályzat tartalma levéltári szempontból abban tér el az iskolák működésére vonatkozó általános szabályozásoktól, hogy szemlélete „megőrzőbb”, kevesebb a selejtezhető iratcsoportok köre,

többet kíván megtartani az intézmény működésével-életével kapcsolatos forrásokból (vagyis a jogbiztosító célokon túl a történeti szempontok is határozottabban érvényesülnek).

Informális, kollegiális egyeztetések néhány esetben már történtek egyházi levéltárosok és közlevéltári munkatársak között, a felmerülő konkrét ügyekben-kérdésekben. A kialakuló szervjegyzékek alapján érdemes volna ezt a kapcsolatot intézményesíteni-rendszerezíteni, hiszen az előzmények, a korábbi szakmai tapasztalatok, a köziratkezelési gyakorlat ismerete sokat segíthet.

A köziratok kezelése

Az átvevő egyházi levéltárak raktári körülményei megfelelnek a vonatkozó jogszabályoknak, a szakmai követelményekről szóló rendelet előírásainak. Ezeket a feltételeket az egyházi levéltárak általában teljesíteni tudják, ami az alapvető raktári körülményeket, felszereltséget illeti. Az is valószínűsíthető ugyanakkor, hogy a köziratok átvételének gyakorlatával a legtöbb helyen további szabad raktári kapacitásra volna szükség, az elmúlt évtizedek raktárfejlesztései során ugyanis ezzel a gyarapodással nem, vagy csak ritkán kalkuláltak. Valójában a gyarapodás várható nagyságrendje sem becsülhető igazán az iratképzők ismerete nélkül, és az is kérdés, mikor kerül sor az iratok átvételére. Ez 15 évvel a keletkezés után már elképzelhető, de a gyakorlatban ennél jóval később szokott megtörténni, s így sok esetben még idő nyerhető. Fontos információ továbbá, hogy a szóban forgó, közfeladatot ellátó egyházi intézmények (főként iskolák) nagyobb része az elmúlt évtizedben indult, a „levéltárérett” iratokkal rendelkező szervek száma jóval szerényebb (átlagosan, egy-egy levéltár esetében 10 alatti).

A bekerült, kis mennyiségű anyag külön kezelése a levéltári nyilvántartások, a kutatási szabályzat stb. terén egyelőre nem jellemző. Amint jelentőssé-rendszerezéssé válik a közirat-átvétel, az további kérdéseket-teendőket vet fel. Szükségessé válhat a köziratok őrzésére szolgáló raktárak minősítése, meg kell jelennie az állományok nyilvántartásának a köziratok leírására szolgáló adatbázisokban, a nyilvános magánlevéltárak szabályozásától eltérő módon történik az ilyen állomány eseményeinek naplózása, esetleges selejtezése, a kutatási szabályzatoknak tartalmaznia kell a köziratokra vonatkozó (magánlevéltári iratoktól általában eltérő) előírásokat, teljesíteni kell bizonyos nyilvántartási- és adatszolgáltatási feltételeket stb. Vagyis a szervek látogatásán, ellenőrzésén túl számos levéltári tevékenységben jelent külön teendőket a közirat-kezelés, ennek egyelőre még nincs kialakult gyakorlata az egyházi levéltárakban. Minden bizonnyal szükség lesz az ezzel kapcsolatos szakmai konzultációra, a követhető minták kialakítása és a kellő jártasság megszerzése céljából.

Az egyházi levéltárak közös levéltári segédlete, az ICA AtoM szoftverére épülő Arca adatbázis (arca.melte.hu) alkalmas az iratképzők leírására, felvételére, de a szervek rendszeres kezeléséhez, és egyéb naplózási folyamatok követéséhez további fejlesztések szükségesek.

Kérdések és felvetések

A fentiek alapján felvethető a kérdés, hogy köziratok kezelése (átvétele, őrzése, a szervellenőrzés, a köziratok külön nyilvántartása, kezelése) milyen változásokat okoz, milyen fejlesztéseket igényel majd hosszútávon az egyházi levéltárak raktári kapacitásában, személyi állományában? Érezhető, hogy jelentős a „többlet”, jelentős az új feladatok köre-mennyisége a levéltárak eddigi tevékenységéhez képest, bár a gyakorlati megvalósítást számos tényező befolyásolhatja. Ilyen tényező lehet bizonyos központi intézmények

működése, pl. több egyházmegyében létezik az „EKIF”, az egyes egyházmegyék katolikus iskolai főhatósága külön szervezeti egységként, önálló gazdálkodási-, felügyeleti-, ellenőrzési jogkörrel, és hasonló intézmények a szerzetesrendeknél is előfordulnak. Több helyről jelezték, hogy első körben az irattárakkal kapcsolatban felmerülő teendőket is itt oldották meg az iskolák esetében, vagyis mintegy „köztes állomást” is jelenthetnek, központi irattári szolgáltatásokkal, megkönnyítve számos szerv kezelését.

További kérdéseket vehet fel bizonyos országos szervezetek kezelése, melyeknek akár egyházmegyei részei is lehetnek, pl. a Katolikus Karitás, a Magyar Katolikus Egyház hivatalos segélyszervezete (Caritas Hungarica, mint a Caritas Internationalis tagszervezete). A Karitásnak 16 egyházmegyei központja is van, 17 szociális intézményt üzemeltet, 300 szociális munkatársat foglalkoztat, közel tízezer önkéntese, 802 plébániai csoportja van. Nagy kérdés, milyen szinteken, milyen egyeztetésekkel valósulhat meg irattári-levéltári anyagának kezelése, mely része tekinthető köziratnak stb.

Általában bizonytalan az alapítványok megítélése, melyek egyelőre nem kerültek fel a szervjegyzékekre, léteznek egyházközségi intézmények is, hasonlóképpen bizonytalan megítéléssel, és kérdéses, hogy egyes intézmények iratanyagának mely része tekinthető köziratnak, hogyan lehet elválasztani, esetleg külön kezelni az említett részeket? Egy papi-szerzetesi szociális otthon iratanyagát nyilván nem csak a közintézményekre alkalmazott minimum alapján gyűjtené be a levéltár, hiszen ott pl. az életrajzi-, hagyatéki és egyéb kéziratos források is fontosak lehetnek. Legyen külön választva a fondon belül a köziratok köre, és párhuzamos nyilvántartásokban, külön kezelésben fusson a másik rész? Mi legyen azokkal az intézményekkel, ahol a fenntartó nem működtet nyilvános magánlevéltárat, viszont a közelében lévő másik egyházi levéltárra bízna az iratait? (Megszűnő szerzetesrendi intézmény iratait adták már be hasonlóan egyházmegyei levéltárnak.)

Hogyan történjen a gyakorlatban az „átvett” intézmények különböző fenntartók idején keletkezett iratainak elválasztása, milyen esetekben érdemes állományokat egyben kezelni? Számos levéltári szakmai kérdés már most is felvethető, és minden bizonnyal lesznek még további kérdések a megvalósítás során. A nyilvánvalóan szükséges szakmai egyeztetés mellett véleményünk szerint fontos volna a fentebb említett szervjegyzékek összeállítása, a szóba jöhető intézmények adatainak összegyűjtése. Az ilyen munka-jegyzékek segítségével, a konkrét intézmények nevének, korának, működési körülményeinek ismeretében dönthetnének a fenntartók a köziratok kezelésének helyéről, és ennek megfelelően, a szükséges felhatalmazással, megbízással lehetne a levéltári munkát megkezdeni. Addig a helyzet valójában átmeneti-rendezetlen.

Az eddigi iratátadások kapcsán a kollégák megjegyezték, hogy általában nem selejtezett anyagot kaptak, bizonyos irattári munkafolyamatokat, iratrendezést a levéltárosoknak utólag kellett elvégezniük. (Igaz, az átvételekre ad hoc módon, általában nem a levéltár kezdeményezésére került sor.) Félő, hogy előbb-utóbb rendezetlen iratok tömege érheti el a levéltárakat, tehát az irattári tájékozódást, a felügyeleti munkát nem érdemes halogatni. Az előkészítés alatt álló levéltári jogszabályi módosítások – kitérve a szervellenőrzésekkel kapcsolatos jogosultságokra és feladatokra – remélhetőleg segíteni fogják a további lépéseket.